

تحلیل محتوای کتاب‌های درسی تاریخ مقطع متوسطه (رشته‌های علوم پایه) از منظر ترسیم هویت دینی از سال ۵۸ تا ۹۲ ه.ش.

فرهاد پروانه**

مرزبان ادیب منش*

چکیده

پژوهش حاضر با هدف تحلیل محتوای کتاب‌های درسی تاریخ دوره متوسطه علوم پایه برای تعیین جایگاه مؤلفه‌های هویت دینی، مذهبی و انقلابی در محتوای این کتاب‌ها انجام شده است. مسأله‌ی اصلی پژوهش پاسخ به این سؤال بوده است: آیا کتاب‌های درسی تاریخ دوره متوسطه رشته‌های علوم پایه از سال ۵۸ تا ۹۲ ه.ش در شکل دهی هویت دینی، مذهبی و انقلابی در دانش‌آموزان موفق بوده‌اند؟ روش پژوهش، اسنادی و مبتنی بر تحلیل محتواست. جامعه‌ی آماری پژوهش شامل کلیه کتاب‌های درسی تاریخ دوره متوسطه رشته علوم پایه از سال ۱۳۵۸ تا ۱۳۹۲ ه.ش، تألیف دفتر برنامه‌ریزی و کتب درسی وزارت آموزش و پرورش است. و از میان آن‌ها تعداد ۹ عنوان کتاب درسی تاریخ که به لحاظ محتوایی تکراری نبودند، به عنوان حجم نمونه انتخاب و مورد مطالعه و تجزیه و تحلیل قرار گرفتند. برای گردآوری اطلاعات از فهرست واری (چک لیست) سنجش مؤلفه‌های هویت دینی، مذهبی و انقلابی استفاده شده است. یافته‌های این پژوهش حاکی از این است که: کتاب‌های درسی تاریخ متوسطه بعد از انقلاب اسلامی در شکل دهی و انتقال مفاهیم هویت دینی، مذهبی و انقلابی سهم زیادی داشته‌اند. و توانسته‌اند ویژگی‌ها، بایدها و نبایدهای دینی، عقاید و هویت اسلامی - انقلابی را در لابه‌لای مطالب خویش، به دانش‌آموزان انتقال دهند و در جهت درونی سازی آن‌ها مؤثر عمل کنند.

کلیدواژه‌ها: کتاب‌های درسی تاریخ، دوره متوسطه، علوم پایه، هویت دینی، تحلیل محتوا.

* دانشجوی دکتری برنامه‌ریزی درسی دانشگاه اصفهان، مدرس دانشگاه فرهنگیان کرمانشاه
arzbaneadib@yahoo.com

** کارشناس ارشد تاریخ

پذیرش: ۱۳۹۵/۳/۱۶

نسخه نهایی: ۱۳۹۵/۲/۲۳

دریافت: ۱۳۹۴/۶/۱۷

مقدمه

هویت، پاسخی به چیستی و کیستی هر فرد است، و در واقع مجموعه خصوصیتی است که شخص را از دیگران متمایز می‌کند از این رو هیچ انسانی نمی‌تواند بدون داشتن هویت به حیات اجتماعی خود ادامه بدهد؛ بنابراین یکی از مسائل مهم و بحران‌های دوران جوانی، تشکیل هویت و انسجام خود است که اریکسون در نظریه خود به آن می‌پردازد (ماسن و همکاران، ۱۳۷۸). بحث هویت یکی از اساسی‌ترین و جدیدترین مباحث اثر مدرن و پسامدرن است که پس از رنسانس پدید آمد (ساویکی و کولی^۱، ۲۰۱۱). هویت انواع مختلفی دارد: هویت ملی، هویت دینی، هویت فرهنگی؛ در این میان هویت دینی و اسلامی از جایگاه خاصی برخوردار است.

هویت دینی عبارت است از: "انجام هنجارهای دینی و اعتقاد به ارزش‌ها و باورهای دینی." (امیری، ۱۳۸۸: ۱۷). و هویت اسلامی یعنی اعتقاد و التزام عملی به انجام فرائض دین اسلام و نشان دادن رفتاری که فرد را از پیروان مذاهب دیگر متمایز می‌سازد (خسروانیا، ۱۳۸۷: ۹). ایجاد و تقویت هویت دینی، مذهبی و انقلابی در ایران به ویژه بعد از پیروزی انقلاب اسلامی، به عنوان یک رسالت مهم بر دوش نظام آموزش و پرورش قرار گرفته است. در اغلب جوامع امروز، نهادهای آموزش و پرورش، ابزارهای مهم تحقق اهداف، مقاصد اجتماعی به شمار می‌روند. آموزش و پرورش رسمی، وسیله‌ای مهم برای تبدیل جامعه‌ای نامتجانس به جامعه‌ای یگانه و یکپارچه است که این امر از طریق توسعه و تقویت فرهنگ و هویت مشترک امکان‌پذیر است (صالحی عمران، ۱۳۸۷). بنابراین حکومت به کمک نهاد آموزش و پرورش به ترویج و تثبیت مؤلفه‌های هویت دینی، مذهبی و انقلابی می‌پردازد و به جامعه درباره مؤلفه‌های هویت دینی، مذهبی و انقلابی آگاهی می‌بخشد (نجفی، ۱۳۸۶). پس آشنا کردن و تثبیت هویت واقعی فراگیر جزء کارکردهای آموزش و پرورش است (گلارز و ماینیهن^۲، ۲۰۱۳؛ شنیرلمن^۳، ۲۰۱۱)، تا دانش‌آموزان ارزش‌های ملی، تاریخی، دینی، اسلامی، مذهبی و انقلابی خود را بشناسند.

مهم‌ترین ابزار نظام آموزش و پرورش به ویژه در نظام‌های آموزشی متمرکز برای ایجاد هویت دینی، مذهبی و انقلابی در ذهن و ضمیر دانش‌آموزان، کتاب‌های درسی است. در این نوع نظام‌ها کتاب همواره نقش اساسی در اجرای برنامه‌های درسی بر عهده دارد و در واقع این نوع از نظام‌ها را

1. Savicki, V., & Cooley
3. Shnirelman

2. Glazer, N., & Moynihan

می‌توان «کتاب محور» دانست؛ چرا که کتاب درسی، اساس تمام فعالیت‌های آموزشی است. از دیدگاه برنامه‌ریزان درسی، کتاب‌های درسی «دینی» و «تاریخ» یکی از ابزارهای مهم رسیدن به این هدف هستند که ظرفیت انتقال ارزش‌های دینی و ایجاد هویت دینی و انقلابی در دانش‌آموزان را دارند. نهاد آموزش و پرورش با ابزارهای مختلف خود از جمله کتاب‌های درسی و معلمان، نقش برجسته‌ای در هویت‌سازی دارد و به کمک کتاب‌های درسی می‌تواند مبانی و مقوله‌های هویت را به خوبی تبیین کند و در اختیار جامعه قرار دهد. تلاش و کوششی که آموزش و پرورش از طریق کتب درسی برای تبیین مؤلفه‌های هویت دینی، مذهبی و انقلابی دارد، بر همگان روشن است. از طریق محتوای کتاب‌های درسی می‌توان؛ مؤلفه‌ها و عناصر و نمادهای هویت اسلامی و انقلابی را به دانش‌آموزان شناساند و با بهره‌گیری از شیوه‌های نوین و فعال تدریس، آن‌ها را به هویت دینی، مذهبی و انقلابی خود علاقه‌مند ساخت. به همین دلیل توجه به محتوای این کتاب‌ها و بررسی و تحلیل محتوای آن‌ها از زوایای گوناگون، از اموری است که باید مورد توجه دست‌اندرکاران و مسؤولان دستگاه تعلیم و تربیت قرار گیرد.

یکی از مهم‌ترین دغدغه‌های فکری و مشغله‌ی ذهنی متولیان آموزش و پرورش و فرهنگیان کشور در سال‌های اخیر به ویژه بعد از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، بحث هویت‌یابی دینی، مذهبی و انقلابی نسل جوان است. این موضوع به صورت مشکل در جامعه مطرح شده است. قسمتی از ریشه‌های این مشکل را می‌توان در محتوای کتاب‌های درسی از جمله کتاب‌های درسی تاریخ مقطع متوسطه، جست‌وجو کرد.

هر نظام آموزشی برای انتقال ارزش‌های دینی، کتاب‌های مختلفی را با عناوین و سرفصل‌های مشخص و هدف‌مند تألیف کرده و وارد نظام آموزش و پرورش خود می‌کند. از آنجا که کتاب‌های درسی تجلی‌گاه سیاست‌های فرهنگی، دینی، سیاسی و اجتماعی کشورها است، این سیاست‌ها باید به گونه‌ای تدوین شوند که دانش‌آموزان را با مؤلفه‌ها و مصداق‌های فرهنگ و هویت ملی-میهنی و دینی کشور خود آشنا سازند (منصوری و همکاران، ۱۳۸۸). «یکی از مسایل مهم در این خصوص آن است که با تغییر سیاست دولت‌ها، اهداف و سیاست‌های کلی و فلسفه حاکم بر نظام تعلیم و تربیت، و به تبع آن مواد و محتوای کتاب‌های درسی، نحوه‌ی تألیف و حتی نحوه‌ی آموزش آن‌ها دچار تغییر می‌شود. به ویژه در کشورهایی که گردش تمام چرخ‌های آن از یک دستگاه مقتدر مرکزی نیرو می‌گیرد و نظارت ویژه‌ای بر نمادهای فرهنگی از جمله دستگاه تعلیم و تربیت اعمال می‌شود.

وزارت آموزش و پرورش در چنین کشورهایی به صورت انحصاری محتوای کتاب‌های درسی را تهیه می‌کند. (معروفی و همکاران، ۱۳۸۸). کتاب‌های درسی تاریخ در دوره متوسطه از جمله این کتاب‌ها است. تحلیل محتوای این کتاب‌ها به ویژه در مقطع متوسطه می‌تواند، روشن‌سازد که مؤلفان آن‌ها، تا چه حد توانسته‌اند ویژگی‌ها، بایدها و نبایدهای دینی، عقاید و هویت اسلامی-انقلابی را در لابه‌لای مطالب خویش، به دانش‌آموزان انتقال دهند و در جهت درونی‌سازی آن‌ها مؤثر واقع شوند. بنابراین مطالعه‌ی چگونگی ایجاد هویت دینی، مذهبی و انقلابی در کتاب‌های درسی تاریخ مقطع متوسطه، آن هم بعد از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی یعنی از سال ۵۸ به بعد گامی به سوی آشنایی هر چه بیشتر فرهنگیان، اولیا، مربیان، متخصص‌های تربیتی، دانشجویان، ایران‌شناسان و دست‌اندرکاران صحنه‌های تعلیم و تربیت در جهت هویت‌سازی در جریان تربیت فرزندان این مرز و بوم خواهد بود. لذا مسأله‌ی اصلی پژوهش این است بنابراین مسأله‌ی اصلی پژوهش حاضر بررسی موضوع فوق می‌باشد. بر این اساس پژوهش حاضر به تحلیل محتوای کتاب‌های درسی تاریخ مقطع متوسطه در رشته‌های علوم پایه (علوم تجربی- ریاضی فیزیک- فنی و حرفه‌ای- کارودانش) بر پایه‌ی مؤلفه‌ها و نمادهای هویت دینی (اسلامی- مذهبی- انقلابی) بعد از وقوع انقلاب اسلامی (سال ۵۷) می‌پردازد.

پیشینه پژوهش

نقش کتاب‌های درسی به منزله‌ی برنامه‌های درسی رسمی و قصد شده بر هویت دینی در پژوهش‌های گوناگون مورد توجه قرار گرفته است. که در این پژوهش به چند مورد از آن‌ها اشاره می‌شود:

آرمند (۱۳۸۴) با بررسی ارزش‌ها در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی نشان داد که از میان ارزش‌های مطرح شده در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی ارزش‌های دینی و اخلاقی بیشترین فراوانی و ارزش‌های علمی دارای کمترین فراوانی است. از نظر عنوان ارزش‌ها، ناهماهنگی و عدم انسجام و عدم توازن میان ارزش‌های گوناگون وجود دارد.

شمشیری و نوشادی (۱۳۸۶) در پژوهشی تحت عنوان "بررسی میزان برخورداری کتب فارسی، تاریخ و تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی تحصیلی از شاخص‌های هویت ملی" به این نتیجه رسیدند که در این کتاب‌ها به برخی از شاخص‌های هویت مانند ابعاد سیاسی و دینی در حد

نسبتاً مناسبی پرداخته شده است، اما در برنامه‌های تغییر محتوای کتب درسی، به پدیده‌ی هویت ملی و ابعاد گوناگون آن توجه چندانی نشده است.

خدایار و فتح (۱۳۸۷) در پژوهشی تحت عنوان هویت ملی در کتاب‌های درسی آموزش و پرورش، مورد مطالعه: دوره متوسطه به این نتیجه دست یافتند که مؤلفان کتاب‌های درسی و برنامه‌ریزان آموزش و پرورش در مورد حوزه تمدن ایرانی، نماد پرچم، تنوع قومی و هویت جنسی عملکرد ضعیفی داشته‌اند.

همچنین صادق زاده و منادی (۱۳۸۷) در پژوهشی با عنوان "جایگاه نمادهای هویت ملی در کتاب‌های درسی ادبیات فارسی و تاریخ دوره متوسطه: رشته علوم انسانی"، نشان دادند که محتوای این کتاب‌ها به طور متعادل و متوازن به نمادهای ملی نپرداخته‌اند و کتاب‌های یاد شده نمی‌توانند نقش مؤثری در تقویت هویت ملی دانش‌آموزان داشته باشند.

معروفی و پناهی توانا (۱۳۹۳) در پژوهشی با عنوان "جایگاه مؤلفه‌های هویت ملی - مذهبی در محتوای کتاب‌های ادبیات فارسی دوره متوسطه"، به این نتیجه رسیدند که میزان تأکید بر مؤلفه‌های هویت ملی-مذهبی در کتاب‌های ادبیات فارسی دوره متوسطه یکسان نیست و بیشترین میزان تأکید به ترتیب به میزان ۵۸/۴۴ و ۱۹/۱۹ درصد بر مؤلفه‌های میراث فرهنگی و مؤلفه‌های مذهبی و کمترین میزان تأکید به ترتیب به میزان ۸/۰۲ و ۰/۴۸ درصد بر مؤلفه‌های خرده فرهنگ‌ها و مؤلفه‌های ملی - سیاسی شده است. مؤلفه‌های جغرافیایی سرزمینی در جایگاه متوسط قرار دارند.

در بخش پژوهش‌های خارجی، مارینو (۲۰۱۱) در پژوهشی با عنوان "تحلیل محتوا و رویکردهای توالی تاریخی (زمان نگاری) کتاب‌های تاریخ جهان دبیرستان"، به این نتیجه رسید که این کتاب‌ها مورد علاقه نیستند و از جنبه‌های گوناگون مانند زبان و بیان و حتی نحوه‌ی ارائه معلمان، به شدت انتقاد شده‌اند.

یافته‌های پژوهش کورس (۲۰۱۲) با عنوان "وحدت و هویت ملی در کتاب‌های درسی کیس- و اهلی برای دانش‌آموزان دبیرستانی در کنیا: یک تحلیل محتوا" نشان داد که به منظور تقویت ارزش‌های اکتسابی در جهت توسعه شهروندی، وحدت و تقویت حس هویت ملی لازم است محتوای کتاب‌های درسی مورد نیاز برای توسعه ملی بهبود پیدا کند. در این مطالعه بر نقش زبان در ایجاد هویت ملی و تقویت حس وطن پرستی تأکید شده است.

قادر (۲۰۱۲) در پژوهشی با عنوان "تجربه مالزی در تقویت هویت ملی، انعطاف پذیری چند فرهنگی و فهم برنامه درسی: درس‌هایی برای به کارگیری در جامعه اردن" نشان داده است که با در نظر گرفتن چالش‌های اقتصادی و سیاسی که امروز اردن در سایه جنبش‌های بهار عربی با آن مواجه است، بازنگری در برنامه‌های درسی علمی به ویژه برنامه‌های درسی آموزش ملی و مدنی به یک نیاز فوری تبدیل شده است. این بازنگری باید به تقویت هویت ملی و جهانی در میان نسل جوان منجر شود، از این رو، باید با تأکید بر مفاهیم وفاداری و دلبستگی ملی، آن‌ها را برای ایفای نقش فعال شهروندی آماده سازد. براساس یافته‌های این پژوهش، امکان یکپارچگی کشور اردن، درگرو وحدت ملی و کسب هویت مشترک است و این امر تنها در صورت احترام متقابل و پذیرش تفاوت‌ها میسر می‌شود. به باور این پژوهش‌گر، آموزش عمومی باید در خدمت منافع عمومی جامعه باشد و از طرح مباحث تفرقه انگیز بپرهیزد.

هدف کلی

تحلیل محتوای کتاب‌های درسی تاریخ متوسط رشته‌های علوم پایه از سال ۱۳۵۸ تا ۱۳۹۲ ه.ش با توجه به مفاهیم و مؤلفه‌های هویت دینی، مذهبی و انقلابی

سوال پژوهش

۱- به چه میزان در کتاب‌های درسی تاریخ مقطع متوسطه (رشته‌های علوم پایه) بر مفاهیم و مؤلفه‌های هویت دینی، مذهبی و انقلابی و مؤلفه‌ها و مفاهیم غیر خودی (غیر اسلامی- غیرانقلابی) تأکید شده است؟

روش شناسی پژوهش

این پژوهش به لحاظ هدف از نوع کاربردی است که از روش تحلیل محتوا^۱ (کمی و کیفی) برای کتاب‌های درسی مورد مطالعه استفاده شده است. در ابتدا از تحلیل محتوای کمی برای اندازه‌گیری و شمارش متغیرها استفاده شد. سپس از تحلیل محتوای کیفی برای تفسیر

1. Content analysis

محتوایی داده‌ها استفاده گردید. تحلیل محتوا یک روش علمی پژوهشی است که به بررسی و تحلیل کمی و کیفی محتوای آشکار یا پنهان هر نوع شکلی از یک پیام (دیداری، نوشتاری، کلامی، غیرکلامی، نمادی، تصویری و...) و تأثیر آن بر مخاطب می‌پردازد (ظفری نژاد، ۱۳۹۲). به عبارت دیگر تحلیل محتوا، روشی پژوهشی است که برای توصیف عینی و منظم محتوای آشکار ارتباطات به کار می‌رود و هدف تحلیل مانند همه‌ی تکنیک‌های پژوهشی فراهم آوردن شناخت، بینش نو، تصویر واقعیت و راهنمای عمل می‌باشد (کریپندورف^۱، ۱۳۹۰: ۲۵). یا به شکلی کلی‌تر به هر روشی اطلاق می‌شود که از طریق آن بتوان با مشخص کردن عینی و قاعده‌مند ویژگی‌های خاص پیام‌ها، استخراج نتیجه کرد (رایف، لیسو و جی. فیکو، ۱۳۸۸: ۲۴). در این روش پژوهشگر می‌کوشد با قرار دادن اجزای یک متن، کلمه‌ها، جمله‌ها و مانند آن در تعدادی مقوله‌ی از پیش تعیین نشده، نتیجه تحلیل را معین کند.

بدین منظور جامعه آماری پژوهش شامل کلیه کتاب‌های تاریخ رشته‌های علوم پایه که تعداد آن‌ها ۳۵ جلد بود، می‌باشد. سپس کتاب‌های مذکور بر اساس سنوات چاپ یا دوره تدریس از سال ۵۸ تا ۹۲ دسته بندی و از میان آن‌ها تعداد ۹ عنوان کتاب درسی تاریخ که به لحاظ محتوایی تکراری نبودند، به عنوان حجم نمونه انتخاب و مورد مطالعه و تجزیه و تحلیل قرار گرفتند. این کار به این دلیل ضروری دانسته شد که برخلاف رشته ادبیات و علوم انسانی در دوره چهار ساله متوسطه این رشته فقط یک عنوان کتاب درسی تاریخ (تاریخ معاصر ایران) آن هم به صورت درس عمومی تدریس می‌شود. بنابراین، تعداد کتاب‌های درسی تاریخ در رشته‌های مورد نظر خیلی کمتر است. برای گردآوری اطلاعات از فهرست واری (چک لیست) سنجش مؤلفه‌های هویت دینی، مذهبی و انقلابی استفاده شده است.

روش گردآوری داده‌ها بدین صورت بود که ابتدا با استقرای تمام آن دسته از عبارات، گزاره‌ها، مفاهیم، مؤلفه‌ها و نمادهایی را که از سوی اغلب مؤلفان، به عنوان ویژگی بارز و مهم هویت دینی (اسلامی-انقلابی)، مورد قبول واقع شده بودند یا دارای بار معنایی در معرفی واژه‌ی هویت دینی بودند، به عنوان واحد تحلیل انتخاب سپس در سه قسمت ۱- هویت اسلامی- مذهبی، ۲- هویت انقلابی و ۳- مفاهیم غیر اسلامی- غیر انقلابی (طبقه بندی گردیدند (جدول شماره ۱). سپس فراوانی پیام‌ها بر حسب مقوله‌های سه گانه یاد شده و به تناسب کتاب‌های درسی تاریخ در

همه‌ی پایه‌های تحصیلی و در محدوده‌ی زمانی این پژوهش (۱۳۹۲-۱۳۵۸) شمارش گردید.

جدول شاخص شماره‌ی ۱: مربوط به مؤلفه‌ها و نمادهای هویت دینی (اسلامی - انقلابی)

مؤلفه‌های هویت دینی (اسلامی - مذهبی)	نمادهای مؤلفه‌ها
اسلام	اسلامی - حکومت اسلامی - ورود مسلمانان به ایران - مسلمان شدن ایرانیان و ..
مسلمان	مسلم - مسلمانی - مسلمانان و ...
جهان اسلام	جهان اسلامی - عالم اسلام - عالم اسلامی و ...
خدا	الله - توحید - خداپرستی - خدای یگانه - خدای یکتا - خداوند بلند مرتبه - باریتعالی و ...
قرآن	کتاب خدا - وحی الهی - قرآن کریم - قرآن مجید - سوره‌های قرآن - آیات قرآنی و ...
سپاه اسلام	سپاه اسلامی - سپاه مسلمانان - سپاه رزمندگان و ...
پیامبر اسلام	رسول الله - رسول اکرم - حضرت محمد(ص) - پیامبر اکرم - محمد امین - آخرین پیامبر - مصطفی و ...
غزوات پیامبر	غزوه بدر - احد - خندق - خیبر - حنین - تبوک و ...
سایر پیامبران الهی	حضرت عیسی - حضرت موسی - ابراهیم - نوح - یونس - ایوب و ...
امت	امت اسلامی - امت مسلمانان - امت محمد - امت اسلام
فرهنگ و تمدن اسلامی	تمدن اسلامی - فرهنگ اسلامی - فرهنگ و تمدن ایرانی اسلامی و ...
هویت اسلامی	هویت مسلمانان - هویت اسلام - هویت ملی اسلامی - هویت ایرانی اسلامی - هویت مذهبی و ...
مذهب	مذهبی - دین - دینی - شرعی - مشروعیت و ...
حضرت علی (ع)	امام علی (ع) - امام اول شیعیان - خلیفه چهارم - علی بن ابی طالب ...
سایر امامان	ائمه - امامان - دوازده امام - امام حسن (ع) - امام حسین (ع) - امام سجاد و ...
شیعه	تشیع - شیعیان - شیعی - امامیه - دوازده امامی - اثنی عشری ...
خلفای راشدین	ابوبکر - عمر - عثمان - علی
شعائر دینی	شعارهای دینی - اصول دین - فروع دین - نماز - خمس - زکات - حج - عید فطر - عید غدیر خم و ...
مکان مذهبی	مسجد - مساجد - حرم - مکه - مدینه و ...
واقعه کربلا	عاشورا - نهضت امام حسین (ع) - عاشورای حسینی و ...
شهید	شهادت - شهیدان - شهدای اسلام - شهدای مسلمان و ...

سایر	خلیفه - توابین - مختار - علویان - قاعدین - یاسر و سمیه - یثرب - صلح حدیبیه - سقیفه بنی ساعده - نهروان - عدالت اجتماعی و ...	
مؤلفه‌های پژوهشی انقلابی	انقلاب اسلامی - انقلابی - انقلاب اسلامی ایران و ...	
	انقلابیون	مردم انقلابی - نهضت انقلابی - قیام - قیام انقلابیون - قیام مردمی و ...
	مردم (ملت)	مردم مسلمان - مردم مسلمان ایران - ملت مسلمان - ملت انقلابی و ...
	جمهوری اسلامی	جمهوری - جمهوری اسلامی ایران و ...
	روحانیون	علما - علما و روحانیون - مراجع - علمای اسلام - علمای مذهبی و ...
	امام	امام خمینی - رهبر کبیر - بنیانگذار انقلاب - روح الله خمینی - معمار انقلاب و ...
	ولایت فقیه	مرجع تقلید - ولی فقیه - نماینده امام زمان و ...
	مشروطه	مشروطه ایران - مشروطیت - مشروطه خواهان و ...
	محدثان	محدث - مفسر - مفسران - حدیث دانان - تفاسیر اسلامی و ...
	بسیج	بسیج مردمی - بسیج مستضعفان - بسیج انقلابی و ...
سایر	مبارزه - حکومت نظامی - رفراندوم - تحریم - فتوی - شکنجه ساواک - تبعید و ...	

ادامه جدول شماره ۱ (مربوط به مؤلفه‌ها و نمادهای غیر خودی (غیر دینی و غیر اسلامی - انقلابی))

مؤلفه‌های غیر خودی (غیر اسلامی - انقلابی)	نمادهای مؤلفه‌ها
دشمنان	بیگانگان - دشمنان اسلام - اجانب و ...
استعمار	استعمارگری - استعمارستیزی - مستعمره - مستعمرات و ...
استبداد	طاغوت - طاغوتی‌ها - استبدادگری - مستبد - مستبدان - دیکتاتوریه‌ها - دیکتاتوری و ...
استکبار (آمریکا)	آمریکا - مستکبر - مستکبران - آمریکای مستکبر - لانه جاسوسی آمریکا و ...
انگلیس	انگلیسی‌ها - بریتانیا - استعمارگر پیر - انگلیس استعمارگر - بریتانیای کبیر و ...
اسرائیل	صهیونیسم - صهیونیست‌ها - اسرائیل غاصب - رژیم اشغالگر قدس و ...
روس‌ها	شوروی - روسیه - روسیه کمونیست -
سایر کشورهای استعمارگر	اسپانیا - پرتغال - هلند - فرانسه و ...
مشرکان	کفار - کفار و مشرکان - بنی امیه - خوارج - ابوجهل - ابوسفیان - معاویه - یزید و ...
عراق	صدام - صدام حسین دیکتاتور - عراقی‌ها - نیروهای عراقی و ...
کمونیسم	حزب توده - کمونیست‌ها - مارکسیست‌ها - حزب سرخ - حزب عدالت و ...
منافقین	منافق - ضدانقلاب - ضداسلام - گروهک‌ها - گروهک فرقان - منافقین کوردل و ...
رژیم شاه	شاه - رژیم پهلوی - رژیم غیر اسلامی - محمدرضا شاه و ...
ساواک	ساواکی‌ها - گارد شاهنشاهی - گاردی‌ها - ساواک شاه و ...
سایر	ابقدرت‌ها - طاغوتی‌ها - موساد - سیا - اشغالگران - غارتگران و ...

برای دسترسی به مؤلفه‌ها و نمادهای تعیین شده، شمارش دقیق گزاره‌ها و کلمات از طریق بررسی متن درس‌های هر کتاب درسی تاریخ انجام شد. علاوه بر متن دروس، عنوان‌های تکمیلی مانند برای مطالعه، زیرنویس‌ها، زیر نویس نقشه‌ها، نمودارها، پرسش‌های نمونه، یک توضیح، بیشتر بدانید، فکر کنید و پاسخ دهید، نیز مورد بررسی قرار گرفت. و برای کنترل صحت داده‌ها در جامعه آماری مورد بررسی، ابتدا دو بار شمارش به عمل آمد و در مواردی که پس از دو بار شمارش، باز هم اختلافی مشاهده گردید، شمارش مرتبه سوم ملاک عمل واقع گردید. سپس یک جدول برای هویت اسلامی- مذهبی و هویت انقلابی (جدول شماره ۲) و یک جدول برای مؤلفه‌های غیر اسلامی- غیر انقلابی (جدول شماره ۳) ترسیم شد و همه مؤلفه‌ها در هر کتاب شمارش گردید. سپس نتایج جداول با یکدیگر مقایسه گردید و جمع کل فراوانی و درصد تمام موارد تعیین شد (جدول شماره ۴) و در نهایت مقایسه‌ای بین نتایج جداول مربوط به هویت اسلامی و هویت انقلابی و مؤلفه‌های غیر اسلامی- غیر انقلابی انجام شد که به صورت نمودار دایره‌ای نشان داده شده است (نمودار شماره ۱). پس از تجزیه و تحلیل داده‌ها، اطلاعات بر اساس سؤال تحقیق مورد ارزیابی قرار گرفت و پاسخ نهایی و نتیجه‌گیری کلی به عمل آمد.

یافته‌های تحقیق

۱- به چه میزان در کتاب‌های درسی تاریخ مقطع متوسطه (رشته‌های علوم پایه) بر مفاهیم و مؤلفه‌های هویت دینی، اسلامی، انقلابی و مؤلفه‌ها و مفاهیم غیر خودی (غیر اسلامی- غیرانقلابی) تأکید شده است؟

برای پاسخ‌گویی به این سؤال مفاهیم و نمادهای مربوط به هویت دینی، مذهبی و انقلابی و همچنین مؤلفه‌ها و مفاهیم غیر خودی (غیر اسلامی- غیرانقلابی) در این مورد مطالعه همراه با فراوانی و درصد آن‌ها استخراج و میزان توجه به هر کدام از مفاهیم و نمادها مشخص شد.

تحلیل محتوای کتاب‌های درسی تاریخ مقطع متوسطه (رشته‌های علوم پایه) ... ۱۰۷

جدول ۲: بررسی درجه اهمیت مؤلفه‌ها و مفاهیم و نمادهای هویت (اسلامی-انقلابی) در محتوای کتاب‌های درسی تاریخ رشته‌های علوم پایه از سال ۵۸ تا ۹۲ ه.ش.

کتاب‌های درسی تاریخ رشته‌های علوم پایه (ریاضی فیزیک- علوم تجربی- کارودانش- فنی و حرفه‌ای) از سال ۱۳۵۸ تا ۱۳۹۲ هجری شمسی									
عنوان کتاب‌های درسی	مفاهیم و نمادها	تاریخ معاصر ایران کلیه رشته‌ها سال سوم (۱۳۵۹)	تاریخ معاصر ایران کلیه رشته‌ها سال سوم (۱۳۶۳)	تاریخ معاصر ایران کلیه رشته‌ها- سال سوم (۱۳۷۰)	تاریخ ایران (۲) از صفویه تا معاصر- سال سوم (۱۳۷۶)	تاریخ معارف اسلامی (۱۳۷۷)	تاریخ معاصر ایران- کلیه رشته‌ها- به جز ادبیات و علوم انسانی- علوم معارف اسلامی (۱۳۸۰)	تاریخ معاصر ایران کلیه رشته‌ها به جز ادبیات و علوم انسانی- علوم معارف اسلامی (۱۳۹۲)	تاریخ معاصر ایران کلیه رشته‌ها به جز علوم انسانی- معارف اسلامی (۱۳۹۲)
اسلام	۱۸۰	۲۷۶	۲۴۶	۲۲۲	۲۰۶	۶۸	۲۰۶	۱۰۸	۹۲
جهان اسلام	۱	۰	۱	۲	۱	۱۶	۱	۲	۷
مسلمان	۳۴	۷۳	۵۶	۵۷	۵۶	۴۱	۵۶	۶۱	۱۶
خدا	۴۲	۵۱	۲۰	۱۵	۲۰	۱۴	۲۰	۱۷	۲۰
قرآن	۵۴	۲۴	۱۴	۱۴	۱۴	۶	۱۴	۵	۵
سپاه اسلام	۰	۰	۴	۴	۴	۰	۴	۱۰	۲
پیامبر اسلام	۴	۵	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۰
غزوات پیامبر	۱	۰	۲	۱	۲	۳	۳	۰	۲
سایر پیامبران الهی	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۱	۰
فرهنگ و تمدن اسلامی	۰	۰	۶	۶	۶	۰	۶	۱۴	۲
هویت اسلامی	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
مذهب	۵۱	۹۷	۱۲۲	۴۱	۳۹	۳۵	۳۹	۳۶	۹۰
حضرت علی (ع)	۱۳	۱۴	۱۲	۱۳	۱۵	۱۴	۹	۱۰	۹
سایر امامان	۲۴	۲۰	۱۸	۱۸	۱۹	۲۱	۱۷	۱۷	۱۶
شیعه	۷	۱۰	۲	۸	۲	۵	۲	۴	۲۸

مؤلفه‌های اصلی هویت اسلامی

هویت مذهبی

کتاب‌های درسی تاریخ رشته‌های علوم پایه (ریاضی فیزیک- علوم تجربی- کارودانش- فنی و حرفه‌ای) از سال ۱۳۵۸ تا ۱۳۹۲ هجری شمسی									
۲	۳	۱	۲	۲	۳	۲	۲	۱	خلفای راشدین
۳۰	۱۹	۳۰	۱۴	۳۰	۳۰	۳۰	۳۶	۱۹	شعائر دینی
۳۴	۱۹	۳۷	۱۰	۳۷	۴۳	۳۷	۴۴	۲۶	مکان مذهبی
۲۴	۱۵	۲۰	۱۰	۲۰	۲۰	۲۰	۱۵	۲۷	واقعه کربلا
۷۶	۷۴	۷۴	۴۱	۷۴	۷۴	۷۴	۶۹	۱۶	شهید
۴	۴	۱۲۳	۱	۱۲۳	۶	۱۲۳	۶	۱۰	سایر
۴۵۹	۴۱۹	۶۶۳	۲۹۱	۶۷۱	۵۷۸	۷۹۰	۷۴۲	۵۱۰	جمع کل فراوانی
۱۷/۴۶	۱۸/۱۳	۱۹/۱۰	۱۲/۵۰	۱۹/۳۰	۱۶/۳۱	۱۹/۰۷	۱۷/۱۲	۱۸/۵۲	درصد
۱۰۳	۴۷	۵۴	۴۵	۵۴	۳۹	۵۴	۲۱	۱۵	انقلاب
۱۰۹	۹۳	۲۸۱	۱۲۴	۲۸۱	۲۸۳	۷۰۸	۵۹۹	۲۳۸	انقلابیون
۲۵۳	۲۳۷	۴۹۳	۲۴۱	۴۹۳	۵۰۱	۴۹۳	۵۴۷	۳۴۳	مردم(ملت)
۴۹	۴	۱۷	۸	۱۷	۱۷	۱۷	۲	۱۳	جمهوری اسلامی
۳۶۰	۱۴۰	۳۵۲	۱۲۲	۳۵۲	۳۵۲	۳۵۲	۴۴۹	۳۱۷	روحانیون
۲۰۵	۱۸۷	۲۳۷	۱۹۲	۲۳۷	۲۳۷	۲۳۷	۲۰۴	۱۳۱	امام خمینی
۶	۱	۳	۲	۳	۵	۳	۵	۴	ولایت فقیه
۹۳	۹۹	۱۱۳	۱۴۱	۱۱۳	۱۱۳	۱۱۳	۱۴۵	۷۲	مشروطه
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	محدثان
۳	۵	۶	۳	۶	۶	۶	۴	۳	بسیج
۸۶	۶۵	۰	۱۸	۰	۷۱	۲۰	۵۷	۹۷	سایر
۱۲۶۷	۸۷۸	۱۵۵۶	۸۹۶	۱۵۵۶	۱۶۲۴	۲۰۰۳	۲۰۳۳	۱۲۳۳	جمع کل فراوانی
۴۴/۸۹	۴۰/۹۹	۴۶/۹۲	۳۷/۶۵	۴۶/۹۲	۴۶/۳۳	۴۹/۷۱	۴۷/۵۶	۴۶/۵۸	درصد

پژوهش انقلابی

جدول ۳: فراوانی مؤلفه‌های هویت (اسلامی-انقلابی) در کتاب‌های درسی تاریخ رشته‌های علوم پایه از سال ۵۸ تا ۹۲

در تمام کتاب‌های درسی تاریخ علوم پایه		مفاهیم و مقوله‌ها
درصد	فراوانی	
۵/۲۵	۱۶۰۴	اسلام
۰/۰۸	۳۱	جهان اسلام
۱/۵۵	۴۴۰	مسلمان
۰/۷۰	۲۱۸	خدا
۰/۵۰	۱۵۰	قرآن
۰/۰۹۷۳	۲۸	سپاه اسلام
۰/۰۵۰۵	۱۵	پیامبر اسلام
۰/۰۴۳۶	۱۴	غزوات پیامبر
۰/۰۰۲۶	۱	سایر پیامبران الهی
۰/۱۷۵	۳۹	فرهنگ و تمدن اسلامی
۰	۰	هویت اسلامی
۲/۲۵	۵۵۰	مذهب
۰/۲۸	۱۰۹	حضرت علی(ع)
۰/۴۱	۱۷۰	سایر امامان
۰/۱۷۸	۶۸	شیعه
۰/۰۴۷	۱۸	خلفای راشدین
۰/۶۸	۲۳۸	شعائر دینی
۰/۸۰	۲۸۷	مکان مذهبی
۰/۵۵	۱۷۱	واقعه کربلا
۲/۳۵	۵۷۲	شهید
۱/۲۰	۴۰۰	سایر
۱۷/۴۶	۵۱۲۳	جمع کل هویت اسلامی- مذهبی
۲/۲۰	۴۳۳	انقلاب
۸/۶۵	۲۷۱۶	انقلابیون

در تمام کتاب‌های درسی تاریخ علوم پایه		مفاهیم و مقوله‌ها
درصد	فراوانی	
۱۲/۳۵	۳۶۰۱	مردم(ملت)
۰/۱۸۵۲	۱۴۴	جمهوری اسلامی
۸/۶۰	۲۷۹۶	روحانیون
۷/۹۰	۱۸۶۷	امام خمینی
۰/۰۸۴	۳۲	ولایت فقیه
۴/۰۱	۱۰۰۲	مشروطه
۰	۰	محدثان
۰/۱۱۰	۴۲	بسیج
۱/۵۳	۴۱۴	سایر
۴۵/۲۸	۱۳۰۴۶	جمع کل هویت انقلابی

همچنان که از جداول مشخص است در بخش شاخص هویت اسلامی- مذهبی بیشتر به مؤلفه‌های اسلام و حکومت اسلامی، قرآن، مذهب، خدا، توجه شده است و در شاخص هویت انقلابی مؤلفه‌های مردم و ملت، روحانیون، انقلابیون، امام خمینی بیشتر از سایر مؤلفه‌ها مورد توجه قرار گرفته اند.

جدول ۴: بررسی درجه اهمیت مؤلفه‌ها و مفاهیم غیر خودی (غیر اسلامی - غیر انقلابی) در کتاب‌های

درسی تاریخ علوم پایه

کتاب‌های درسی تاریخ رشته‌های علوم پایه (ریاضی فیزیک - علوم تجربی - کارودانش - فنی و حرفه ای) از سال ۱۳۵۸ تا ۱۳۹۲ هجری شمسی										
تاریخ معاصر ایران کلیه رشته‌ها به جز علوم انسانی - معارف اسلامی (۱۳۹۲)	تاریخ معاصر ایران کلیه رشته‌ها (۱۳۸۶) به جز علوم انسانی - علوم معارف	تاریخ معاصر ایران کلیه رشته‌ها به جز ادبیات و علوم انسانی - علوم معارف اسلامی (۱۳۸۰)	تاریخ ایران (۲) ایران در دوره معاصر (۱۳۷۸)	تاریخ معاصر ایران - کلیه رشته‌ها به جز ادبیات و علوم انسانی - علوم معارف اسلامی (۱۳۷۷)	تاریخ ایران (۲): صفویه تا معاصر - سال سوم - (۱۳۷۶)	تاریخ معاصر ایران کلیه رشته‌ها - سال سوم - (۱۳۷۰)	تاریخ معاصر ایران کلیه رشته‌ها سال سوم (۱۳۶۳)	تاریخ ایران کلیه رشته‌ها سال سوم (۱۳۵۹)	عنوان کتاب‌های درسی	مفاهیم و نمادها
۸۰	۴۵	۹۴	۵۷	۹۴	۱۰۰	۱۲۲	۱۱۳	۳۷	دشمنان	مؤلفه‌ها و مفاهیم غیر خودی (غیر اسلامی - غیر انقلابی)
۹۹	۵۵	۱۰۹	۶۲	۱۰۹	۱۲۰	۱۷۹	۱۹۹	۶۴	استعمار	
۷۱	۴۵	۱۱۴	۲۷	۱۱۴	۱۱۴	۱۱۴	۱۳۰	۷۰	استبداد	
۱۹۵	۷۷	۱۳۷	۱۰۱	۱۳۷	۱۳۷	۱۳۷	۱۱۴	۱۲۲	استکبار (آمریکا)	
۲۶۶	۱۳۱	۲۸۸	۱۸۰	۲۸۸	۲۸۸	۲۸۸	۳۹۱	۱۷۵	انگلیس	
۲۰	۲۰	۱۰	۱۳	۱۰	۹	۱۰	۲۱	۳۴	اسرائیل	
۱۵۳	۹۶	۲۵۶	۱۷۸	۲۵۶	۲۶۳	۲۵۶	۴۵۰	۱۴۴	روس‌ها	
۶	۶	۵	۷	۵	۴	۴	۵	۱۲	سایر کشورهای استعمارگر	
۰	۴	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	مشرکان	
۶۵	۲۷	۵۹	۴۸	۵۹	۶۵	۵۹	۴	۷	عراق	
۴۵	۱۷	۳۸	۳۲	۳۸	۳۸	۳۸	۶۰	۱۲	کمونیسم	
۱۶	۱۹	۲۴	۱۵	۲۴	۱۳	۲۴	۲	۰	منافقین	
۱۸۷	۱۳۳	۱۹۶	۱۶۷	۱۹۶	۲۱۱	۱۹۶	۳۳۰	۹۴	رژیم شاه	
۲۳	۲۳	۱۴	۱۱	۱۴	۱۴	۱۴	۱۶	۱۸	ساواک	
۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	سایر	
۱۲۲۶	۶۹۸	۱۳۴۳	۸۹۸	۱۳۴۳	۱۳۷۶	۱۴۴۱	۱۸۳۵	۷۸۹	جمع کل فراوانی	
۴۱/۲۳	۳۲/۵۴	۳۹/۶۰	۳۵/۲۳	۳۹/۶۰	۳۸/۵۳	۳۶/۵۰	۴۱/۵۷	۴۶/۳۱	درصد	

جدول ۵: فراوانی مؤلفه‌های غیر خودی (غیر اسلامی-انقلابی) در کتاب‌های درسی تاریخ

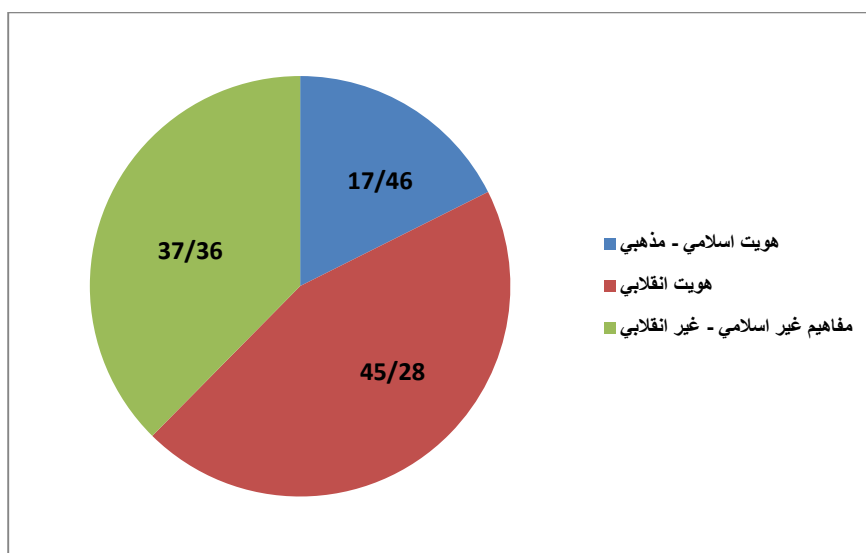
رشته‌های علوم پایه سال ۵۸ تا ۹۲

کتاب‌های درسی تاریخ		مفاهیم و مقوله‌ها
درصد	فراوانی	
۲/۳۵	۷۴۰	دشمنان
۳/۲۰	۹۹۶	استعمار
۲/۴۰	۷۹۹	استبداد
۴/۰۵	۱۱۵۷	استکبار(آمریکا)
۸/۱۵	۲۲۹۵	انگلیس
۰/۵۲	۱۴۷	اسرائیل
۷/۳۰	۲۰۵۲	روس‌ها
۰/۲۲	۵۴	سایر کشورهای استعمارگر
۰/۰۲	۴	مشرکان
۱/۳۵	۳۹۳	عراق
۱/۰۵	۳۱۸	کمونیسم
۰/۳۵	۱۳۷	منافقین
۵/۹۰	۱۷۱۰	رژیم شاه
۰/۴۴	۱۴۷	ساواک
۰	۰	سایر
۳۷/۳۶	۱۰۹۴۹	جمع کل فراوانی - درصد

همچنان که از جداول مشخص است در بخش شاخص غیر خودی (غیر اسلامی-انقلابی)، مؤلفه‌های انگلیس، روس‌ها، استکبار، استعمار، رژیم شاه و اسرائیل بیشتر از سایر مؤلفه‌ها مورد توجه قرار گرفته‌اند.

جدول ۶: جمع کل فراوانی و درصد هویت اسلامی-انقلابی و غیر انقلابی در کتاب‌های درسی تاریخ مقطع متوسطه رشته‌های علوم پایه سال ۵۸ تا ۹۲ ه.ش.

مؤلفه‌های اصلی	جمع کل فراوانی	جمع درصد
هویت اسلامی- مذهبی	۵۱۲۳	۱۷/۴۶
هویت انقلابی	۱۳۰۴۶	۴۵/۲۸
مفاهیم غیر اسلامی- غیر انقلابی	۱۰۹۴۹	۳۷/۳۶

نمودار ۱: مقایسه درصد فراوانی مؤلفه‌های هویت اسلامی - مذهبی و هویت انقلابی و مفاهیم غیر اسلامی غیر انقلابی در محتوای کتاب‌های درسی تاریخ متوسطه رشته‌های علوم پایه از سال ۵۸ تا ۹۲ ه.ش.

با توجه به تجزیه و تحلیل فراوانی مفاهیم در جداول شماره ۱ تا ۶، میزان توجه به مؤلفه‌های هویت دینی (اسلامی-انقلابی) و مفاهیم غیر خودی (غیر اسلامی- غیر انقلابی) متناسب با عناوین هر یک از کتب درسی تاریخ مورد نظر به شرح زیر می‌باشد:

۱- کتاب درسی تاریخ ایران (۱۳۵۹):

بیشترین میزان توجه در این کتاب در شاخص هویت اسلامی- مذهبی به مؤلفه‌های اسلام

و حکومت اسلامی، قرآن، مذهب، خدا، در شاخص هویت انقلابی به مؤلفه مردم و ملت، روحانیون، انقلابیون، امام خمینی و در مفاهیم غیر خودی به مؤلفه انگلیس، روسها، استکبار، استبداد، معطوف بوده است. فراوانی مؤلفه‌های مرتبط با هویت اسلامی- مذهبی ۵۱۰ مورد، ۱۴/۵۲ درصد، فراوانی مؤلفه‌های مرتبط با هویت انقلابی ۱۲۳۳ مورد، ۳۵/۱۰ درصد؛ فراوانی مؤلفه‌های مرتبط با شاخص غیر خودی (غیر اسلامی- غیر انقلابی) ۷۸۹ مورد، ۲۲/۴۶ درصد در کتاب ذکر شده می‌باشد.

۲- کتاب تاریخ معاصر ایران (۱۳۶۳):

بیشترین میزان توجه در این کتاب در شاخص هویت اسلامی- مذهبی به مؤلفه‌های اسلام و حکومت اسلامی، مسلمان، مذهب، خدا و در شاخص هویت انقلابی به مؤلفه‌های مردم، انقلابیون، ملت، روحانیون، امام خمینی، مشروطه، در مفاهیم غیر خودی به مؤلفه روسیه، انگلیس، رژیم شاه، استعمار، استبداد می‌باشد. فراوانی مؤلفه‌های مرتبط با هویت اسلامی- مذهبی ۷۴۲ مورد، ۱۳/۱۷ درصد، فراوانی مؤلفه‌های مرتبط با هویت انقلابی ۲۰۳۳ مورد، ۳۶/۰۸ درصد؛ فراوانی مؤلفه‌های مرتبط با شاخص غیر خودی (غیر اسلامی- غیر انقلابی) ۱۸۳۵ مورد، ۳۲/۵۷ درصد در کتاب ذکر شده می‌باشد.

۳- کتاب تاریخ معاصر ایران (۱۳۷۰):

بیشترین میزان توجه در این کتاب در شاخص هویت اسلامی- مذهبی به مؤلفه‌های اسلام، حکومت اسلامی، مذهب، سایر، در شاخص هویت انقلابی به مؤلفه‌های انقلابیون، مردم، روحانیون و در مفاهیم غیر خودی به مؤلفه انگلیس، روسیه، استعمار می‌باشد. فراوانی مؤلفه‌های مرتبط با هویت اسلامی- مذهبی ۷۹۰ مورد، ۱۵/۰۷ درصد، فراوانی مؤلفه‌های مرتبط با هویت انقلابی ۲۰۰۳ مورد، ۳۸/۲۳ درصد و فراوانی مؤلفه‌های مرتبط با شاخص غیر خودی (غیر اسلامی- غیر انقلابی) ۱۴۴۱ مورد، ۲۷/۵۰ درصد در این کتاب می‌باشد.

۴- کتاب تاریخ ایران (۲) از صفویه تا معاصر (۱۳۷۶):

بیشترین میزان توجه در این کتاب در شاخص هویت اسلامی- مذهبی به مؤلفه‌های اسلام، حکومت اسلامی، مسلمان، شهید، در شاخص هویت انقلابی به مؤلفه‌های مردم (ملت)، روحانیون، انقلابیون و در مفاهیم غیر خودی به مؤلفه انگلیس، روسها می‌باشد. فراوانی مؤلفه‌های مرتبط با هویت اسلامی- مذهبی ۵۷۸ مورد، ۱۲/۳۱ درصد، فراوانی مؤلفه‌های مرتبط با هویت انقلابی ۱۶۲۴ مورد، ۳۴/۸۵ درصد و فراوانی مؤلفه‌های مرتبط با شاخص غیر خودی (غیر اسلامی- غیر

انقلابی) ۱۳۷۶ مورد، ۲۹/۵۳ درصد در کتاب مورد بحث می‌باشد.

۵- کتاب تاریخ معاصر ایران (۱۳۷۷):

بیشترین میزان توجه در این کتاب در شاخص هویت اسلامی- مذهبی به مؤلفه‌های اسلام، حکومت اسلامی، مسلمان، سایر، در شاخص هویت انقلابی به مؤلفه‌های مردم (ملت)، روحانیون و در مفاهیم غیر خودی به مؤلفه‌های انگلیس، روسیه، رژیم شاه، می‌باشد. فراوانی مؤلفه‌های مرتبط با هویت اسلامی- مذهبی ۶۷۱ مورد، ۱۵/۳۳ درصد، فراوانی مؤلفه‌های مرتبط با هویت انقلابی ۱۵۵۶ مورد، ۳۵/۴۴ درصد و فراوانی مؤلفه‌های مرتبط با شاخص غیر خودی (غیر اسلامی- غیر انقلابی) ۱۳۴۳ مورد، ۳۰/۶۰ درصد در این کتاب می‌باشد.

۶- کتاب تاریخ ایران (۲) ایران در دوره ی معاصر (۱۳۷۸):

بیشترین میزان توجه در این کتاب در شاخص هویت اسلامی- مذهبی به مؤلفه‌های، اسلام، حکومت اسلامی، مذهب، در شاخص هویت انقلابی به مؤلفه‌های مردم (ملت)، امام خمینی، مشروطه و در مفاهیم غیر خودی به مؤلفه‌های انگلیس، روس‌ها، استکبار می‌باشد. فراوانی مؤلفه‌های مرتبط با هویت اسلامی- مذهبی ۲۹۱ مورد، ۸/۵۰ درصد، فراوانی مؤلفه‌های مرتبط با هویت انقلابی ۸۹۶ مورد، ۲۶/۱۷ درصد و فراوانی مؤلفه‌های مرتبط با شاخص غیر خودی (غیر اسلامی- غیر انقلابی) ۸۹۸ مورد، ۲۶/۲۳ درصد در کتاب ذکر شده می‌باشد.

۷- کتاب تاریخ معاصر ایران (۱۳۸۰):

بیشترین میزان توجه در این کتاب در شاخص هویت اسلامی- مذهبی به مؤلفه‌های، اسلام، حکومت اسلامی، سایر، در شاخص هویت انقلابی به مؤلفه‌های مردم (ملت)، روحانیون، انقلابیون، در مفاهیم غیر خودی به مؤلفه‌های انگلیس، روس‌ها، رژیم شاه می‌باشد. فراوانی مؤلفه‌های مرتبط با هویت اسلامی- مذهبی ۶۶۳ مورد، ۱۵/۱۰ درصد، فراوانی مؤلفه‌های مرتبط با هویت انقلابی ۱۵۵۶ مورد، ۳۵/۴۴ درصد و فراوانی مؤلفه‌های مرتبط با شاخص غیر خودی (غیر اسلامی- غیر انقلابی) ۱۳۴۳ مورد، ۳۰/۶۰ درصد در این کتاب می‌باشد.

۸- کتاب تاریخ معاصر ایران (۱۳۸۶):

بیشترین میزان توجه در این کتاب در شاخص هویت اسلامی- مذهبی به مؤلفه‌های، اسلام، حکومت اسلامی، شهید، مسلمان، در شاخص هویت انقلابی به مؤلفه‌های مردم (ملت)، امام خمینی، روحانیون و در مفاهیم غیر خودی به مؤلفه‌های رژیم شاه، انگلیس می‌باشد. فراوانی مؤلفه‌های

مرتبط با هویت اسلامی - مذهبی ۴۱۹ مورد، ۱۴/۱۳ درصد، فراوانی مؤلفه‌های مرتبط با هویت انقلابی ۸۷۸ مورد، ۲۹/۶۱ درصد و فراوانی مؤلفه‌های مرتبط با شاخص غیر خودی (غیر اسلامی - غیر انقلابی) ۶۹۸ مورد، ۲۳/۵۴ درصد در کتاب ذکر شده می‌باشد.

۹- کتاب تاریخ معاصر ایران (۱۳۹۲):

بیشترین میزان توجه در این کتاب در شاخص هویت اسلامی - مذهبی به مؤلفه‌های، اسلام، حکومت اسلامی، مذهب، شهید، در شاخص هویت انقلابی به مؤلفه‌های، روحانیون، مردم (ملت)، امام خمینی و در مفاهیم غیر خودی به مؤلفه‌های انگلیس، استکبار، رژیم شاه می‌باشد. فراوانی مؤلفه‌های مرتبط با هویت اسلامی - مذهبی ۴۵۹ مورد، ۱۲/۰۶ درصد، فراوانی مؤلفه‌های مرتبط با هویت انقلابی ۱۲۶۷ مورد، ۳۳/۳۱ درصد و فراوانی مؤلفه‌های مرتبط با شاخص غیر خودی (غیر اسلامی - غیر انقلابی) ۱۲۲۶ مورد، ۳۲/۲۳ درصد در این کتاب می‌باشد.

بحث و نتیجه گیری

در پژوهش حاضر که با هدف تحلیل محتوای کتاب‌های درسی تاریخ مقطع متوسطه در رشته‌های علوم پایه (علوم تجربی - ریاضی فیزیک - فنی و حرفه‌ای - کارودانش) بر پایه‌ی مؤلفه‌ها و نمادهای هویت دینی (اسلامی - مذهبی - انقلابی) بعد از وقوع انقلاب اسلامی (سال ۵۷) انجام شد، با توجه به تجزیه و تحلیل فراوانی مفاهیم در جداول شماره ۱ تا ۶، بیشترین میزان توجه در کتاب‌های درسی تاریخ مقطع متوسطه علوم پایه در سال‌های مورد مطالعه در شاخص هویت دینی - مذهبی به مؤلفه‌های اسلام و حکومت اسلامی، قرآن، مذهب، خدا، شهید بوده است و بیشترین توجه و بالاترین میزان داده‌های مربوط به هویت دینی - مذهبی از میان ۹ عنوان کتاب مورد مطالعه، در کتاب تاریخ معاصر ایران (۱۳۷۰) و کمترین توجه در کتاب تاریخ ایران (۲) ایران در دوران معاصر (۱۳۷۸)، مشاهده می‌شود. و در شاخص هویت انقلابی به مؤلفه‌های مردم و ملت، روحانیون، انقلابیون، امام خمینی، مشروطه بیشتر توجه شده، و بیشترین توجه و بالاترین میزان داده‌های مربوط به هویت انقلابی از میان ۹ عنوان کتاب مورد مطالعه، در کتاب تاریخ معاصر ایران (۱۳۷۰) و کمترین توجه مربوط به کتاب تاریخ معاصر ایران (۱۳۸۴) و تاریخ ایران (۱) (۱۳۷۸) مشاهده می‌شود. و در مجموع بیشترین میزان فراوانی مربوط به داده‌های هویت انقلابی می‌باشد. در مفاهیم غیر خودی (غیر اسلامی - غیر انقلابی) بیشتر به مؤلفه‌های انگلیس، روس‌ها،

استکبار، استبداد، رژیم شاه، رژیم شاه، اسرائیل و استعمار توجه شده است. در بررسی شاخص‌های مربوط به مفاهیم غیرخودی (غیراسلامی - غیرانقلابی)، بیشترین توجه و بالاترین میزان داده‌ها در کتاب تاریخ معاصر ایران (۱۳۶۳) و کمترین توجه مربوط به کتاب تاریخ معاصر ایران (۱۳۸۴) و (۱۳۵۹) است.

یافته‌های این پژوهش با نتایج پژوهش‌های آرمند (۱۳۸۴) و معروفی و پناهی توانا (۱۳۹۳) همخوان است. آن‌ها در پژوهش خویش به این نتایج دست یافتند که ارزش‌های دینی و اخلاقی بیشترین فراوانی را دارند. و میزان تأکید بر مؤلفه‌های هویت ملی - مذهبی بیشتر از سایر مؤلفه‌ها است. ولی نتایج پژوهش با پژوهش‌های صادق‌زاده و منادی (۱۳۸۷) و خدایار و فتحی (۱۳۸۷) نامخوان است. نتایج این پژوهش‌ها نشان داد که مؤلفان کتاب‌های درسی و برنامه‌ریزان آموزش و پرورش در مورد حوزه تمدن ایرانی، نماد پرچم، تنوع قومی و هویت جنسی عملکرد ضعیفی داشته‌اند. برخی از پژوهش‌های مشابه نیز که به کتاب‌های تاریخ و ادبیات فارسی قبل از انقلاب اسلامی مربوط می‌شدند، به جنبه‌ها و مؤلفه‌های هویت ملی بیشتر توجه را داشته و دارای بیشترین فراوانی بوده‌اند ولی به مؤلفه‌های هویت اسلامی خیلی کمتر توجه شده است، در تبیین این یافته می‌توان گفت که در اوایل انقلاب اسلامی که طرح نظام قدیم آموزشی در مدارس ایران اجرا می‌شد، توجه به هویت اسلامی - انقلابی در اوج خود قرار دارد. و بیشترین توجه به جنبه‌های هویت اسلامی و انقلابی در کتاب‌های علوم پایه (رشته علوم تجربی - کارودانش - ریاضی فیزیک - فنی و حرفه‌ای) به خصوص کتاب تاریخ معاصر ایران می‌باشد. به هر حال هر چند میزان تأکید بر مؤلفه‌های هویت دینی، مذهبی و انقلابی در کتاب‌های تاریخ دوره متوسطه مطلوب به نظر می‌رسد، اما لازم است جهت تقویت بنیادی مؤلفه‌های یاد شده بازنگری اساسی در محتوای کتاب‌های درسی صورت پذیرد. در این میان باید میزان تأکید بر مؤلفه‌های خرده فرهنگ‌ها و مؤلفه‌های دینی و انقلابی مورد توجه جدی‌تر طراحان و برنامه‌ریزان کتاب‌های درسی قرار گیرد. توجه هماهنگ و متوازن به مؤلفه‌های هویت دینی - مذهبی، پراکندگی یکنواخت این مؤلفه‌ها در کتاب‌های درسی، از دیگر ضروریات برنامه‌ریزی و تالیف این کتاب‌ها است که بایستی مورد تأکید مؤلفان این کتاب‌ها قرار گیرد تا از این طریق در همه‌ی دانش‌آموزان ایرانی با هر نوع وابستگی مذهبی، زبانی، قومی و فرهنگی و در هر یک از شاخه‌های تحصیلی دوره متوسطه که مشغول تحصیل هستند، حس تعلق و پایبندی به هویت دینی و انقلابی تقویت شود. همچنین یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که

کتاب‌های درسی تاریخ در مقطع متوسطه نظام آموزش و پرورش ایران در بعد از انقلاب اسلامی تا کنون، سهم مهمی در انتقال مفاهیم و مؤلفه‌های هویت دینی (اسلامی- مذهبی-انقلابی) به فرزندان و دانش‌آموزان این مرز و بوم داشته است و توانسته اند ویژگی‌ها، بایدها و نبایدهای دینی، عقاید و هویت اسلامی- انقلابی را در لابه‌لای مطالب خویش، به دانش‌آموزان انتقال دهند و در جهت درونی‌سازی آن‌ها مؤثر عمل کنند. همچنین این مؤلفه‌ها به صورت معنادار و تأثیرگذار تکرار شده‌اند و در محتوای کتاب‌های مورد نظر به مؤلفه‌های هویت دینی بیشترین توجه شده است. بنابراین لازم است تأکید بر مؤلفه‌های هویت دینی، مذهبی و اسلامی به صورت هدف‌مند و هماهنگ در همه کتاب‌های درسی- دوره‌های مختلف تحصیلی از ابتدایی تا عالی صورت گیرد. خلاصه اینکه تقویت هنجارهای دینی، اعتقاد به ارزش‌ها و باورهای دینی، اعتقاد و التزام عملی به انجام فرایض دین اسلام، پایبندی ملت ایران به انقلاب اسلامی و دست‌آوردهای آن و نقشی که مردم در مبارزات قبل از انقلاب و بعد از انقلاب داشته‌اند، از جمله مواردی هستند که در کتاب‌های مورد مطالعه مورد توجه بوده و این بدان معناست که بر مفاهیم و مؤلفه‌های هویت دینی، مذهبی و انقلابی در کتاب‌های یاد شده تأکید شده است. از آنجا که این پژوهش منحصرأ محتوای کتاب‌های درسی تاریخ مقطع متوسطه را مورد تحلیل قرار داده است، پیشنهاد می‌گردد کتاب‌های تاریخ دوره راهنمایی (متوسطه اول) نیز بر اساس میزان توجه به مفاهیم و مؤلفه‌های هویت دینی، مذهبی و انقلابی مورد تحلیل و بررسی قرار گیرند. همچنین پیشنهاد می‌گردد در کتاب‌های دینی و معارف اسلامی نیز پژوهش‌های مشابه‌ای انجام گیرد. در بحث پیشنهادهای کاربردی نیز با توجه به اینکه آموزش‌های غیر رسمی (برنامه درسی پنهان) نقش مهمی در آموزش ایفا می‌کنند، پیشنهاد می‌شود فعالیت‌های فوق برنامه مانند بازدید از اماکن مذهبی و آثار تاریخی در برنامه مدارس گنجانده شود. همکاری نکردن مدارس، بی‌علاقگی و بی‌توجهی مدیران، مسؤولان و دانش‌آموزان در بحث تدوین و جمع‌آوری پرسش‌نامه‌ها، در دسترس نبودن کتاب‌های مورد تحلیل در آرشیو کتابخانه‌های عمومی و دولتی و همچنین تغییر و تحول پیوسته کتاب‌های درسی مورد بررسی از جمله محدودیت‌های پژوهش حاضر بودند.

منابع

الف. فارسی

۱. آرمند، محمد (۱۳۸۴). بررسی ارزش‌ها در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، دفتر برنامه‌ریزی و تالیف کتب درسی، ناظر: حسین لطف آبادی، شماره سند ۱۱۷۵.
۲. امیری، حسن. (۱۳۸۸). ترسیم هویت ایرانی در کتاب‌های ادبیات فارسی و تاریخ مقطع متوسطه ایران از سال (۱۳۲۰ تا ۱۳۴۴)، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی.
۳. خدایار، ابراهیم و فتحی، اعظم. (۱۳۸۷). هویت ملی در کتاب‌های آموزش و پرورش (مورد مطالعه: دوره متوسطه) فصلنامه مطالعات ملی، سال ۹، شماره ۳، ۵۲-۲۷.
۴. خسروانیان، حمیدرضا. (۱۳۸۸). ترسیم هویت ملی (ایرانی) در کتاب‌های درسی تاریخ متوسطه از سال ۱۳۴۴ تا ۱۳۸۵، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی.
۵. کریپندورف، کلوس. (۱۳۹۰). تحلیل محتوا؛ مبانی روش‌شناسی، ترجمه: هوشنگ نایبی (چاپ پنجم)، تهران: نشر نی.
۶. صادق زاده، رقیه و منادی، مرتضی. (۱۳۸۷). جایگاه نمادهای هویت ملی در کتاب‌های درسی ادبیات فارسی و تاریخ دوره متوسطه: رشته علوم انسانی، فصلنامه نوآوری‌های آموزشی، سال هفتم، شماره ۲۷.
۷. صالحی عمران، ابراهیم و دیگران. (۱۳۸۷). «بررسی میزان توجه مؤلفه‌های هویت در کتاب‌های درسی دوره آموزش راهنمایی»، فصلنامه مطالعات ملی، ۳۵، ۹، ش ۳، صص ۲۵-۳.
۸. ظفری نژاد، عادل. (۱۳۹۲). تحلیل محتوای کتاب درسی، تهران، انتشارات کورش چاپ.
۹. ماسن، پاول هنری؛ کیکان، جروم؛ هوستون، آلت کامول و کانجر، جان جین دی. (۱۳۸۷). رشد و شخصیت کودک ترجمه مهشید یاسایی، نشر مرکز.
۱۰. معروفی یحیی و محمدرضا یوسف زاده. (۱۳۸۸). تحلیل محتوا در علوم انسانی (راهنمای عملی تحلیل کتاب‌های درسی)، چاپ اول، همدان: سپهر دانش.
۱۱. معروفی، یحیی؛ پناهی توانا، صادق. (۱۳۹۳). جایگاه مؤلفه‌های هویت ملی -مذهبی در

محتوای کتاب‌های ادبیات فارسی دوره متوسطه، فصلنامه تعلیم و تربیت، سال سی ام شماره ۴، ۱۰۵-۸۳.

۱۲. منصور، علی و فریدونی، آزیتا. (۱۳۸۸). تبلور هویت در کتب درسی، بررسی محتوایی کتاب درسی دوره ابتدایی، فصلنامه مطالعات ملی، ۳۸، س ۱۰، ش ۲، صص ۴۶-۲۷.

۱۳. نجفی، موسی. (۱۳۸۶). تکوین و تکون هویت ملی ایرانیان، تهران: مؤسسه فرهنگی دانش و اندیشه معاصر.

۱۴. رایف، دانیل؛ استفان لیبی؛ فریدریک جیفیکو. (۱۳۸۸). تحلیل پیا مه‌ای رسانه‌ای کاربرد تحلیل محتوای کمی در تحقیق، مترجم: مهدخت بروجردی علوی، انتشارات سروش.

ب. انگلیسی

15. Glazer, N., & Moynihan, D. P. (Ed.). (2013). **Ethnicity: Theory and experience**. Cambridge, MA: Harvard University Press.
16. Khader, F. R. (2012). The Malaysian experience in developing national identity, multicultural tolerance and understanding through teaching curricula: Lessons learned and possible applications in the Jordanian context. **International Journal of Humanities and Social Science**, 2(1), 270-288.
17. Koross, R. (2012). National identity and unity in Kiswahili textbooks for secondary school students in Kenya: A content analysis. **Journal of Emerging Trends in Educational Research and Policy Studies (JETERAPS)**, 3(4), 544-550.
18. Marino, M. P. (2011). **High school world history textbooks: An analysis of content focus and chronological approaches**. *History Teacher*, 44(3), 421-446.
19. Savicki, V., & Cooley, E. (2011). American identity in study abroad students: Contrasts, changes, correlates. **Journal of College Student Development**, 52(3), 339-349.
20. Shnirelman, V. A. (2011). From social classes to ethnicities: Ethnocentric views in history textbooks in post-Soviet Russia. **Journal of Eurasian Studies**, 2(2), 125-133.